

کشمکش هسته‌ای هندو پاکستان: علل و نتایج

نویسنده: قدرت احمدیان

چکیده

آزمایشهای هسته‌ای دو کشور هندوپاکستان در ماه مه سال جاری، در آستانه ورود به قرن بیست و یکم و در اوج گفتمانهای خوشبینانه نسبت به صلح و امنیت بین‌المللی، توجه و اعجاب صاحب‌نظران و سیاست‌گذاران مسایل بین‌المللی را برانگیخته است. پیش‌بینی آینده امنیت بین‌المللی، رهایی از خطر به کارگیری یا تهدید به استفاده از سلاحهای هسته‌ای و سازماندهی هرگونه تلاشی در خصوص جلوگیری از گسترش این گونه سلاحها، مستلزم تبیین و توضیح علمی آزمایشهای اخیر است.

نظریه‌های مختلف روابط بین‌الملل، به منظور تبیین پدیده‌های بین‌المللی، مدل‌های متفاوتی ارائه می‌کنند. در موضوع مورد بحث، با بهره‌گیری، از سه مدل برجسته امنیتی، هنجارها و سیاستهای بوروکراتیک، تأثیرات منطقه‌ای و بین‌المللی این آزمایشها از جنبه منطقه‌ای، مثبت و کوتاه مدت و از حیث بین‌المللی، منفی و درازمدت) ارزیابی می‌شود.

مقدمه

آزمایشهای هسته‌ای دو کشور هندو پاکستان در ماه مه ۱۹۹۸ توجه کارشناسان و صاحب‌نظران مسائل استراتژیک را به خود جلب کرد. در حالی که بسیاری از محققین با پذیرش یک سری تحولات اساسی در ساختار نظام بین‌الملل، از جمله حذف رقابتهای ایدئولوژیک، افزایش آگاهی نسبت به ارزش و منافع مشترک، برتری یافتن اهمیت همکاری بر تعارض و کشمکش، غلبه سیاستهای اقتصادی بر خط‌مشیهای نظامی، انقلاب اطلاع و تنوع و گسترش تکنولوژیهای ارتباطاتی و خوشبینانه صحبت از جامعه مدنی جهانی و توسعه

پایدار انسانی می‌کنند، آزمایشهای هسته‌ای هندو پاکستان و تشدید رقابت هسته‌ای در شبه قاره هند، مجدداً اهمیت دیدگاه واقع‌گرایان، بویژه نوواقع‌گرایان را نسبت به دینامیسم روابط بین‌الملل، مورد تأکید و تأیید قرار داد.

اکنون هندو پاکستان علی‌رغم محدودیت از حضور در باشگاه کشورهای هسته‌ای و نفرت افکار عمومی در بخش وسیعی از جهان، دو قدرت بالفعل هسته‌ای محسوب می‌شوند که عدم توجه به موقعیت و جایگاه آنها در سلسله مراتب قدرت جهانی و منطقه‌ای، می‌تواند هر نوع سیاستگذاری یا برنامه تحقیقاتی را با مشکل مواجه کند. پاسخ به این سؤال که چرا دو کشور فوق در آستانه ورود به قرن بیست و یکم و در اوج گفتمانهای خوشبینانه نسبت به صلح و امنیت بین‌الملل، مبادرت به انجام آزمایش هسته‌ای نمودند، می‌تواند مبنای یک پژوهش جدیدی قرار گیرد. بدیهی است که تبیین این تحولات ظاهراً غیرعادی، هم به لحاظ پیش بینی آینده امنیت بین‌الملل، و هم در جهت تجزیه و تحلیل تلاشهای صورت گرفته برای جلوگیری از گسترش سلاح‌های هسته‌ای، اهمیت فوق العاده‌ای دارد. همین مسئله، ما را به طرح سؤال دیگری وامی‌دارد و آن اینکه آزمایشهای هسته‌ای هندو پاکستان، چه تأثیری بر امنیت جهانی و منطقه‌ای دارد.

صرف نظر از هرگونه تحلیلی پیرامون رویداد اخیر، معتقدیم که بررسی علل تمایل دو کشور هندو پاکستان به انجام آزمایش هسته‌ای، بایستی از چند جنبه صورت پذیرد. ما تلاش خواهیم کرد تا با ارائه یک چارچوب نظری، مسئله فوق را از سه جنبه مورد ارزیابی قرار دهیم؛ جنبه اول متکی بر "مدل امنیتی"^(۱) مورد نظر واقع‌گرایان و نوواقع‌گرایان است. جنبه دوم، "مدل سیاستهای بوروکراتیک"^(۲) و جنبه سوم نیز عبارت خواهد بود از "مدل هنجارها"^(۳) که بازتاب نگرش "نمادگرایان جدید" درخصوص ماهیت روابط اجتماعی است. برحسب مقدمه فوق، ما بحث خود را در سه بخش ارائه خواهیم داد؛ در بخش اول، به بررسی تاریخی تلاش دو کشور هندو پاکستان در زمینه گسترش قابلیت‌های هسته‌ای خواهیم پرداخت. بخش دوم، به تبیین آزمایشهای هسته‌ای دو کشور مذکور برحسب مدل‌های فوق اختصاص دارد و در بخش سوم، ثبات جهانی و منطقه‌ای را در پرتو آزمایشهای اخیر هندو پاکستان، مورد ارزیابی قرار می‌دهیم. در پایان، به ارائه یک نتیجه‌گیری از بحث می‌پردازیم.

1 - Security Model

2 - Bureaucratic Politics Model

3 - Norms Model

آزمایشهای هسته‌ای هندو پاکستان در یک چشم‌انداز تاریخی

بعد از پایان استعمار انگلستان بر شبه قاره هند و شکل‌گیری دو کشور مستقل هند و پاکستان، تعارضات منطقه‌ای بین این دو کشور، رفته رفته اوج گرفت. بسیاری از محققین، ریشه منازعات شبه قاره را به کشمکشهای ایدئولوژیک بین هندوها و مسلمانان محدود می‌کنند. در این میان، وجود مناطق تعارض برانگیزی همچون کشمیر، به وضعیت نامتعادل منطقه دامن زده است. در عصر دوقطبی، ایالات متحده و اتحاد شوروی بر حسب منطق جنگ سرد، درصد حضور و نفوذ در مناطق مختلف جهان، از جمله شرق و جنوب شرق آسیا برآمدند. گسترش رقابت‌های ایدئولوژیک از مرکز نظام بین‌الملل به جنوب آسیا موجب تقسیم حوزه‌های نفوذ این منطقه و در نتیجه تشدید روند کشمکش بین دو کشور هندو پاکستان شد. اما تحولات نظام بین‌الملل از جمله آغاز تنش زدایی در روابط دو ابرقدرت و دستیابی چین به سلاحهای هسته‌ای در ۱۹۶۲، ایده استقلال عمل را در مقابل قدرتهای بزرگ بر ادراکات رهبران هندو پاکستان سایه افکند. رویارویی چنین ادراکی از سیاست بین‌الملل، زمینه را بر تشدید هر چه بیشتر کشمکش بین دو کشور فوق فراهم کرد. سه جنگ ۱۹۴۷، ۱۹۶۵ و ۱۹۷۱ بین هندو پاکستان، تجلی دقیقی از روابط خصمانه این دو کشور از بدو استقلال تاکنون است.^(۱) تلاش این دو کشور برای تقویت قابلیت‌های هسته‌ای، نماد مشخص دیگری از رقابت و کشمکش در منطقه شبه قاره است که یک اشاره مختصر تاریخی می‌تواند اهمیت موضوع را بخوبی نشان دهد.

برنامه تحقیقات هسته‌ای هند

سنگ بنای تحقیقات هسته‌ای هند به سال ۱۹۴۴، یعنی ۱۴ ماه قبل از آزمایش هسته‌ای ایالات متحده برمی‌گردد. در حالی که هنوز کشور هند تحت استعمار انگلستان قرار داشت، یک شخصیت علمی به نام دکتر "هومى بهابها"^(۲) که در دانشگاه کمبریج مشغول مطالعه و

۱- آندره فونتن، یک بستر و دودریا، ترجمه عبدالرضاهوشنگ مهدوی (تهران: نشر نو ۱۳۶۳) صص ۱۹۵-۱۸۰.

تحقیق در رشته فیزیک بود، ایده پی‌ریزی و بهره‌برداری از انرژی هسته‌ای را برای کشورش بنا نهاد. وی آنگاه "مؤسسه تحقیقات بنیادی" را با هدف گردآوری دانشمندان هندی بنیانگذاری کرد. بعد از استقلال هند در ۱۹۴۸، "کمیسیون انرژی اتمی" به ریاست دکتر بهابها شکل گرفت. اهداف عمده کمیسیون فوق از هر منبع ممکن، پیشبرد و طراحی و تولید تکنولوژی فوق در کنار واردات فن‌آوری لازم، توسعه و طراحی راکتورهای هسته‌ای و آموزش تکنسین هسته‌ای در داخل بود. هنگامی که "دپارتمان انرژی اتمی" در ۱۹۵۴ به ریاست جواهر لعل نهرو جایگزین کمیسیون انرژی اتمی شد، جدیت هند در به‌کارگیری انرژی اتمی با اهداف متفاوت، بیشتر نمایان شد. این کشور در سال ۱۹۵۶، راکتور اتمی "آپسارا" را به عنوان اولین راکتور اتمی آسیا راه‌اندازی کرد. در سال ۱۹۶۰ بین هند و اتحاد شوروی یک موافقتنامه در زمینه استفاده مسالمت آمیز از انرژی هسته‌ای منعقد شد. این موافقتنامه شامل طراحی و ساخت تأسیسات تولید انرژی هسته‌ای بود. همزمان، راکتور "سیروس" با همکاری کانادا طراحی و راه‌اندازی شد. ظرفیت این راکتور ۴۰ مگاوات بود. در سال ۱۹۶۱ راکتور "زرلینا" با قدرت ۴۰۰ مگاوات به بهره‌برداری رسید. این راکتور به طور کامل توسط دانشمندان هندی طراحی و راه‌اندازی شد.^(۱) لعل بهادر شاستری، نخست‌وزیر هند در سال ۱۹۶۵، دستگاه بازپرداننده پلوتونیم را در منطقه "ترومبای" افتتاح کرد. همین طور در سال ۱۹۶۹ اولین نیروگاه هسته‌ای با همکاری آمریکا راه‌اندازی شد که علاوه بر قابلیت غنی‌سازی اورانیوم، ظرفیت آن ۴۰۰ مگاوات بود. در سال ۱۹۷۰ علی‌رغم تهدیدات، چین گاندی با تقاضای انجام آزمایش هسته‌ای مخالفت کرد. هند در طی سالهای بعد، راکتورهایی را از جمله راکتور "پورنیم" در سال ۱۹۷۲ مورد بهره‌برداری قرار داد.^(۲) این روند، رفته رفته منجر به انجام اولین انفجار هسته‌ای هند در تاریخ ۱۸ می ۱۹۷۴ شد.

این انفجار هسته‌ای که با قدرت ۱۵-۱۰ کیلو تن و در عمق ۱۰۰ متری زمین در راجستان انجام گرفت، نه تنها منطقه جنوب و شرق آسیا، بلکه کلیت نظام بین‌الملل را تحت تأثیر قرار داد. کمیسیون انرژی اتمی هند و شخص وزیر اعلام کردند که هرگز تمایل به بهره‌برداری

1 - Naeem Ahmed Salik, "Nuclear Policies of India and Pakistan", (Islamabad :The Insititute of *Strategic Studies*, 1991), pp.7-9.

2 - Onkar Marwah & Ann Schulz(eds), "Nuclear Proliferation and Near Nuclear COUNTRY (Cambridge :Ballinger Publishing Co. 1975), p.141.

نظامی از انفجار هسته‌ای فوق ندارند. گاندی اعلام داشت که "ما تمایل به استفاده از تکنولوژی فوق، به جز با اهداف صلح‌آمیز نداریم و دلیلی برای نگرانی همسایگان وجود ندارد."^(۱) اما برهمگان روشن است که بین انفجار هسته‌ای و مسلح شدن به سلاح هسته‌ای فاصله چندانی وجود ندارد و این مسئله به نگرانی سایر کشورهای منطقه، از جمله پاکستان دامن زد.

مقامات هندی ضمن آنکه به بهانه "آپارتاید هسته‌ای" هیچ‌گاه، تمایلی به امضای معاهده منع گسترش نشان نداده‌اند و نسبت به تبعیض حقوق و تکالیف کشورهای دارا و ندار، برحسب معاهده فوق اعتراض داشته‌اند، همواره اعلام می‌کردند که قصد توسعه زرادخانه هسته‌ای و مطرح شدن به عنوان یک قدرت هسته‌ای در کنار سایر قدرتهای هسته‌ای ندارند. طبیعی بود که چنین نگرشی می‌توانست متأثر از تحولات نظام بین‌الملل، از جمله برنامه‌های تحقیقات هسته‌ای پاکستان، جدیت قدرتهای هسته‌ای در عمل به معاهده منع گسترش و تعهد به جلوگیری از گسترش سلاحهای هسته‌ای، جهت‌گیری قدرتهای هسته‌ای بالقوه از جمله اسرائیل، رفتار سیاسی قدرتهای هسته‌ای در برخورد با بحرانهای بین‌المللی و بالاخره نقش سلاحهای هسته‌ای در ایجاد امنیت و اعتبار بین‌المللی باشد.^(۲)

در این میان نباید تحولات هندوچین و سیاست آمریکا در تقویت هند در مقابل چین را از نظر دور داشت. سیاست صادرات هسته‌ای آیزنهاور نقش اساسی در تقویت بنیادهای هسته‌ای هند داشت. در سال ۱۹۶۳ یک توافق ۳۰ ساله در خصوص استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای (بین هند و آمریکا) منعقد شد که با انفجار هسته‌ای سال ۱۹۷۴ پایان پذیرفت. متعاقباً کنگره آمریکا طرحهای متعددی در خصوص صدور تجهیزات هسته‌ای آمریکا تصویب کرد. در دوره ریگان فشار آمریکا بر هند کاهش یافت و این کشور پذیرفت که فرانسه جای آمریکا را در برنامه‌های هسته‌ای هند بگیرد. عمده مشکل آمریکا و هند، تهیه سوخت راکتور "تاراپور" بود که با توافق گاندی و ریگان در ۱۹۸۱ موافقت شد که ادامه کار

1 - Salik. *Ibid*, p.11.

2 - Bhabani Sen Gupta, "Nuclear Weapons? Policy Option for India", (NewDehli : Sage Publication, 1983), p.15.

راکتور را فرانسویان دنبال کنند.^(۱) این روند، رفته رفته زمینه را برای آزمایش هسته‌ای ۱۱ تا ۱۳ ماه مه ۱۹۹۸ فراهم کرد.

برنامه تحقیقات هسته‌ای پاکستان

اولین جرقه در فرایند تحقیقات هسته‌ای پاکستان، نمایشگاه متعلق به آمریکا در سال ۱۹۵۴ با عنوان "اتم برای صلح" بود. متعاقباً حکومت پاکستان دوازده نفر را به عنوان اعضا "کمیته انرژی اتمی" برگزید و آنها مأموریت یافتند تا طرحی را برای توسعه مکانیسمهای استفاده مسالمت‌آمیز از انرژی هسته‌ای آماده کنند. بر مبنای توصیه‌های کمیته مورد نظر بود که سازمان قدرتمندی با عنوان "شورای انرژی اتمی" در سال ۱۹۵۶ توسط حکومت پاکستان بنیان نهاده شد. وظیفه اساسی شورای مذکور، طراحی و توسعه استفاده صلح‌آمیز از انرژی اتمی بود. بر این مبنای، آنچه که مورد توجه قرار می‌گرفت عبارت بود از کشف، دستیابی و مصرف موارد رادیواکتیو، تأسیس مؤسسات تحقیقات هسته‌ای، نصب و راه‌اندازی راکتورهای هسته‌ای، همکاری هسته‌ای با سازمانهای انرژی اتمی در سطح نظام بین‌الملل، ایجاد یک کادر آموزش دیده و به کارگیری رادیوایزوتوپها در کشاورزی، بهداشت و صنایع بود.^(۲)

عمده‌ترین ضعف پاکستان در تحقیقات هسته‌ای، نداشتن نیروی آموزش دیده بود. بر همین اساس، دولت پاکستان تعدادی از دانشمندان خود را جهت آموزش به کشورهای چون انگلستان، فرانسه، کانادا و ایالات متحده فرستاد. این فرایند با ورود ذالفقار علی بوتو به کابینه ایوب خان، به عنوان وزیر سوخت، انرژی و منابع طبیعی در اواخر دهه ۱۹۵۰ شکل جدیدی به خود گرفت. وی روند تحقیقات هسته‌ای را در پاکستان سرعت بخشید. انتصاب دکتر عثمانی، به عنوان ریاست کمیسیون انرژی اتمی، منجر به تقویت زیر ساخت‌های هسته‌ای پاکستان و نصب و راه‌اندازی چندین راکتور اتمی شد. بسیاری اعتقاد دارند که قدرت هسته‌ای پاکستان محصول تلاشهای دکتر عثمانی در دهه ۱۹۶۰ است. ایالات متحده در ۱۹۶۳ یک راکتور هسته‌ای به مؤسسه علوم تکنولوژی پاکستان ارائه داد. این راکتور، تحت مراقبت و نظارت آژانس بین‌المللی انرژی اتمی راه‌اندازی شد. پاکستان در رقابت با همکاری

1 - Mahmudul Hogue, "Nuclear Proliferation in South Asia and US Policy", *International Studies*,

Vol.34, No.7 (Jan-March 1997), pp.7-9.

2 - Salik. *Ibid*. p.31.

اتمی هندو کانادا، مبادرت به دریافت مبالغ هنگفتی از کانادا در راستای توسعه برنامه‌های هسته‌ای خود نمود. به علاوه این کشور در نیمه دهه ۱۹۶۰ برای دریافت مواد و تجهیزات هسته‌ای، تهیه تسهیلات آموزشی و همکاری در زمینه تحقیقات هسته‌ای مسالمت‌آمیز موافقتنامه‌هایی را با فرانسه، انگلستان، دانمارک، ایتالیا و اسپانیا منعقد کرد. در می ۱۹۷۰ یک موافقتنامه ده ساله بین پاکستان و اتحاد شوروی برای گسترش همکاری‌های علمی و تجهیزات اتمی برقرار گردید. همین طور این کشور با هدف پیشبرد برنامه تحقیقات هسته‌ای خود مبادرت به تشریک مساعی با کشورهای ترکیه و هلند نمود.^(۱)

هنگامی که ذوالفقار علی بوتو در دسامبر ۱۹۷۱ قدرت را به دست گرفت، جاه‌طلبی‌های هسته‌ای او صورت عملی‌تری به خود گرفت. وی به دانشمندان هسته‌ای پاکستان استقلال عمل بیشتری داد و موانع بوروکراتیک بر سر راه فعالیت آنها را مرتفع نمود. پاکستان تا مقطع اولین آزمایش هسته‌ای هند در سال ۱۹۷۴، نیاز به انرژی را علت اصلی تمایل این کشور به انرژی هسته‌ای مطرح می‌کرد. اما با انجام آزمایش هسته‌ای هند، این کشور سه راه در پیش داشت؛ یا بایستی تسلیم فشار بین‌المللی می‌شد و معاهده منع گسترش را امضاء می‌کرد که در این صورت، امنیت خود را به بازی می‌گرفت، یا آنکه به یک موافقتنامه منع گسترش در سطح منطقه رضایت می‌داد که رقیب سنتی او یعنی هند، به چنین رژیم رضایت نمی‌داد و یانهایتاً آنکه قابلیت‌های هسته‌ای خود را افزایش می‌داد، که علایم و شواهد، گرایش پاکستان به این سمت را تأیید می‌کند.^(۲)

پاکستان بر حسب توافق ۱۹۷۶ با فرانسه و پس از عدم موفقیت در جلب همکاری کانادا و نیز با رضایت ضمنی ایالات متحده، بر آن بود تا تأسیسات بازپردازنده پلوتونیم را از این کشور وارد کند اما در سال ۱۹۷۸، فرانسه اعلام کرد که از اجرای تعهد خود ناتوان است. علت اصلی سرباز زدن فرانسه از تعهد خود، فشار دولت کارتر بود که تحت تأثیر فشار کنگره، سیاست‌های منع گسترش را شدیداً تعقیب می‌کرد. سرانجام تمهیدات دکتر عبدالقدیر خان

1 - *Ibid*, pp.32-34.

2 - Shireen Mazari, "Nuclear Issue : Option for Pakistan", *Strategic Perspectives*, Vol.1, No.1 (Sum 1991), p.44.

پاکستان را موفق به رفع موانع توسعه برنامه‌های تحقیقاتی خود کرد.^(۱) بازگشت دکتر عبدالقدیر خان از "آلموی" هلند در سال ۱۹۷۵، روند غنی‌سازی اورانیوم را در پاکستان سرعت بخشید. اقدام دکتر عبدالقدیر خان که به "مسئله خان"^(۲) معروف شد، یکی از نقاط مهم فرایند هسته‌ای شدن در پاکستان است. وی از طرف حکومت پاکستان مأموریت یافت تا دانشمندان پاکستانی خارج از کشور را گردهم آورد و و آنها را به بازگشت به وطن تشویق کند. او توانست به صورت کاملاً ماهرانه‌ای، برنامه ساخت دستگاه "Ultra-Centrifuge" را از هلند به پاکستان وارد کند و بدینوسیله زمینه‌های غنی‌سازی اورانیوم را برای پاکستان فراهم آورد.^(۳)

از اوایل دهه ۱۹۷۰، بویژه بعد از بحران بنگلادش، پاکستان با اهداف ژئوپلیتیکی و اقتصادی، روابط خود را با جهان اسلام گسترش داد. اسطوره "بمب اتمی اسلامی" از همین زمان در اذهان سیاستمداران و محققین شکل گرفت. پاکستان از بُعد اقتصادی، بویژه بعد از بحران نفت در سال ۱۹۷۳، به کمکهای اقتصادی اعراب نیاز پیدا کرد. به علاوه پیشبرد برنامه‌های تحقیقات هسته‌ای به نوعی وابسته به کمکهای اقتصادی کشورهای اسلامی، بویژه عرب بود. از بُعد ژئوپلیتیکی، پاکستان به علت از دست دادن قابلیت‌های آسیای شرقی، نیازمند یک فضای جغرافیایی جدید بود. از این رو خلیج فارس و به طور کلی خاورمیانه، در چشم‌انداز ژئوپلیتیکی پاکستان اهمیت زیادی پیدا کرد. در این میان، عربستان سعودی، لیبی و ایران، بیش از دیگران مورد توجه قرار گرفتند. ایران در سال ۱۹۷۳ مبلغ ۵۰۰ میلیون دلار کمک اقتصادی در اختیار پاکستان قرار داد.^(۴) علی‌رغم تلاش کشورهای عرب و مسلمان برای تقویت قابلیت‌های هسته‌ای پاکستان، به عنوان یک کشور مسلمان در مقابل قدرت هسته‌ای اسرائیل، این کشور همواره اعلام داشته است که همان طور که نمی‌توان قایل به وجود "بمب هندو"، "بمب یهودی" یا هر نوع "بمب نژادی" دیگر شد، نمی‌توان به قابلیت‌های

1 - Salik. *Ibid*, pp.38-41

2 - Khan Affair

3 - P.B.Sinha & R.R.Subramaniam, "Nuclear Pakistan : Atomic Threat to South Asia", (NewDehli : *Vision Books*, 1980), pp.114-116.

4 - Steve Weissman & Herbert Krosney, *The Islamic Bomb : The Nuclear Threat to Israel and the Middle East* (NewYork : Times Book, 1981), p.1.

هسته‌ای پاکستان، رنگ اسلامی زدو موضوع "بمب اتمی اسلامی" را مطرح کرد.^(۱) حتی اخیراً و بعد از انجام موفقیت‌آمیز آزمایشهای هسته‌ای در اواخر ماه مه ۱۹۹۸ در صحرای بلوچستان، این کشور ارتباط بین "بمب" و "اسلام" را رد کرد. سفیر پاکستان در تهران، در واکنش به سؤالی درخصوص "بمب اتمی اسلامی"، اعلام داشت که "پاکستان بارها تأکید کرده‌است که این توانایی نظامی (سلاح هسته‌ای) از طرف پاکستان برای دفاع از خود در برابر هند فراهم شده‌است. ماهرگز نشنیده‌ایم که یک بمب با عنوان دینی نام‌گذاری شود. شما [خطاب به خبرنگاران] آیا چنین چیزی شنیده‌اید؟ آیا شما شنیده‌اید که بگویند بمب مسیحی یا بمب هندو؟ شخصاً فکر می‌کنم که این تبلیغاتی است که بعضی از کشورها به آن دامن می‌زنند. آنها از "بمب اسلامی" سخن می‌گویند تا دیگران را بترسانند. پاکستان این توانایی را فقط برای دفاع از خود بدست آورده است و بس."^(۲)

همکاریهای هسته‌ای چین و پاکستان، یکی دیگر از نقاط عطف فرایند هسته‌ای شدن پاکستان است. چین، برحسب توافق سال ۱۹۸۹، اولین راکتور اتمی خود را با قدرت ۳۰۰ مگاوات به پاکستان صادر کرد. گفته می‌شود که همکاری اتمی چین و پاکستان، نقش بسزایی در ساخت دستگاه بازپردازنده پلوتونیم پاکستان داشته است. در رقابت با چین، شاهدیم که ضمن سفر فرانسوا میتران در سال ۱۹۹۰ به پاکستان، موافقتنامه‌ای در خصوص راه‌اندازی یک راکتور اتمی با قدرت ۹۵۰ مگاوات منعقد می‌شود.^(۳) در هر حال، این دو کشور به سهم خود در روند هسته‌ای شدن پاکستان نقش داشته‌اند.

به هر حال پاکستان متعاقب آزمایش‌های هسته‌ای هند در ۱۱ تا ۱۳ ماه مه ۱۹۹۸، به انجام ۵ تا ۷ آزمایش هسته‌ای در دو هفته بعد مبادرت کرد. صرف نظر از چشم‌انداز تاریخی برنامه‌های تحقیقات هسته‌ای هندو پاکستان، تبیین آزمایشهای هسته‌ای فوق می‌تواند مبنای یک بررسی جدی قرار گیرد که در ادامه بحث به این موضوع می‌پردازیم.

1 - Salik. *Ibid.* 29.

۲- "رودررو با سفیر پاکستان، بمب اتمی اسلامی!"، روزنامه جامعه (۱۳۷۷/۳/۱۸)، ص ۶.

3 - Salik *Ibid.*, pp.49-50.

آزمایشهای هسته‌ای هند و پاکستان: یک چارچوب تحلیلی

پس از یک بررسی تاریخی مختصر، در این بخش از بحث، به دنبال تبیین علل تمایل هندوپاکستان به انجام آزمایشهای هسته‌ای در ماه مه ۱۹۹۸ هستیم. به همین جهت، مقدمتاً در صدد ارائه یک الگوی تحلیلی مناسب، برای تبیین تمایل کشورها به سلاحهای هسته‌ای خواهیم بود، آنگاه در قسمت دوم، مطابق با الگوی تحلیلی ارائه شده، سعی خواهیم کرد آزمایشهای اخیر هندوپاکستان را توضیح دهیم.

علل تمایل دولتها به سلاح هسته‌ای

در تبیین تمایل دولتها به سلاحهای هسته‌ای، اکثر قریب به اتفاق تئوریها، برحسب نگرش واقعگرایان و نواقعگرایان ارائه شده‌اند؛ درحالی که تمایل به سلاحهای هسته‌ای را همانند هر پدیده اجتماعی دیگر، می‌توان از زوایای مختلفی مورد ارزیابی قرار داد. بدون تردید یکی از قویترین تبیین‌ها در ماهیت تمایل به سلاحهای هسته‌ای، تبیینی است که واقعگرایان و نواقعگرایان ارائه می‌دهند، اما در کنار نگرش فوق، می‌توان با بهره‌گیری از سایر تئوریها از جمله تئوری تصمیم‌گیری گراهام الیسون، تمایل دولتها را به ساخت سلاحهای هسته‌ای تبیین کرد. بر همین اساس ما برآنیم تا سه مدل را در خصوص تمایل دولتها به توسعه و ساخت سلاحهای هسته‌ای ارائه دهیم. این سه مدل عبارتند از مدل امنیتی، مدل هنجارها و مدل سیاستهای بوروکراتیک.

مدل امنیتی و تمایل به ساخت سلاحهای هسته‌ای: چنانکه اشاره شد، این مدل منعکس‌کننده نگرش واقعگرایان و نواقعگرایان در روابط بین‌الملل است. پیش فرضهای واقعگرایی را می‌توان در موارد زیر برشمرد: ۱- مرکزیت دولت در تعاملات نظامی بین‌الملل؛ ۲- وجود هرج و مرج و بی‌نظمی در نظام بین‌الملل؛ ۳- دولتها همواره به دنبال به حداکثر رساندن امنیت و قدرت خود هستند؛ ۴- سیستم بین‌الملل از لحاظ توزیع و روند قدرت، تبیین‌کننده رفتار دولتها در صحنه بین‌المللی است؛ ۵- دولتها در تعقیب امنیت و قدرت، سیاستهای عقلایی را اختیار می‌کنند؛ ۶- دولتها به منظور دفاع از منافع و افزایش امنیت خود، از زور و تهدید به استفاده از زور، بهره می‌برند.^(۱) برآیند پیش‌فرضهای فوق، شکل‌گیری

1 - Benjamin Frankel, "Restating The Realist Case : An Introduction " *Security Studies*, Vol.5, No.3

(Spring 1996), pp.XIV-XVIII.

نوعی "معضل امنیتی"^(۱) است که "هرکجا چنین جامعه مغشوشی وجود داشته باشد ... گروه‌ها یا افرادی که در چنین مجموعه‌ای زندگی می‌کنند، غالباً بایستی نگران امنیت خود و خطر مورد حمله قرار گرفتن و یا خطر متهم شدن، تحت سلطه و از میان رفتن، از سوی دیگر گروه‌ها یا افراد باشند و هستند. آنها در پی کسب امنیت در قبال چنین حملاتی، به سوی گردآوری هرچه بیشتر قدرت می‌روند تا از قدرت دیگران بگریزند. از سوی دیگر، این عمل برای سایر گروه‌ها احساس ناامنی بوجود آورده، و ادارشان می‌سازد تا خود را برای بدتر از آن، مهیا کنند؛ زیرا هیچ یک از آنها هرگز نمی‌تواند خود را کاملاً امن احساس کند؛ بدینسان در جهانی مملو از واحدهای رقیب، مسابقه قدرت آغاز می‌شود و حلقه شوم انباشت قدرت و امنیت در گردش در می‌آید."^(۲) در چنین شرایطی "خودیاری"^(۳)، قاعده اصلی بازی است. کنت والتس بر آن است که نظام بین‌الملل در مقابل نظام داخلی، که دارای ساخت "سلسله‌مراتبی"^(۴) است، به علت فقدان یک مرجع فائده مرکزی، حالت "بی‌نظمی و هرج و مرج"^(۵) دارد. قاعده بازی در یک نظام آنارکیک، "خودیاری" است. به عبارتی، اعضا صرفاً با اتکاء بر تواناییها و امکانات خود، اهداف و منافع ملی را دنبال می‌کنند. در چنین شرایطی امنیت، دغدغه اصلی بازیگران است. افزایش امنیت یک دولت، به معنی کاهش امنیت دیگران است.^(۶) بدیهی است در چنین فضای ناامنی، دستیابی به سلاحهای هسته‌ای می‌تواند نوعی امنیت خاطر ایجاد کند. در مقابل، دولتهایی که چنین توانایی ندارند بایستی پذیرای روندهای سیاسی در سطح نظام بین‌الملل و نظام منطقه‌ای باشند.

واقع‌گرایان برآنند که هر دولتی که در حدود حفظ امنیت ملی خود در مقابل دولتهای رقیب دارنده سلاح هسته‌ای می‌باشد، بایستی مبنای سیاست خارجی خود را بر ایجاد

1 - Security Dilemma

۲- بروس راست و هاروی استار، سیاست‌های جهانی، ترجمه سیدامیر ابافت (تهران: سیمای جوان ۱۳۷۱) صص ۷۸-۷۹.

3 - Self-Help

4 - Hierarchical

5 - Anarchic

6 - Kenneth Waltz, *The Theory of International Politics* (New York: Random House, 1979), pp.94-100.

بازدارندگی هسته‌ای قرار دهد. بدیهی است که ایجاد بازدارندگی هسته‌ای در مقابل دولتهای رقیب دارنده سلاح هسته‌ای موکول به اتخاذ یکی از دو راه حل زیر است :

۱- توسعه و ساخت سلاح‌های هسته‌ای مستقل برای برقراری موازنه استراتژیک ؛
۲- برقراری یک اتخاذ نظامی بایک قدرت هسته‌ای در راستای کسب ضمانت‌های هسته‌ای از آن کشور در مقابل تهدیدات هسته‌ای دولت رقیب . در این چشم‌انداز، تاریخ تکثیر و گسترش سلاح‌های هسته‌ای را بایستی بر حسب یک رشته از اقدامات استراتژیک واکنشی تلقی کرد.^(۱) براین اساس انفجار هسته‌ای آمریکا در ۱۹۴۴ موجب انفجار هسته‌ای شوروی در ۱۹۴۸، انفجار هسته‌ای شوروی در پی تهدیدات هسته‌ای این کشور در جریان بحران کانال سوئز علیه فرانسه و انگلستان و عدم حمایت آمریکا، عامل انفجار هسته‌ای در فرانسه و انگلستان و همزمان نگرانی از تهدیدات شوروی و آمریکا زمینه ساز انفجار هسته‌ای چین در ۱۹۶۲، انفجار هسته‌ای چین عامل انفجار هسته‌ای هند در ۱۹۷۴ و ۱۹۹۸ و انفجار هسته‌ای هند موجب انفجار هسته‌ای پاکستان در ماه مه ۱۹۹۸ شد.

مدل هنجارها و تمایل به ساخت سلاح‌های هسته‌ای : ادبیات "نهادگرایی جدید" بر آنست که سازمان‌ها و نهادهای مدرن نه بر حسب رقابت یا رفتار عقلایی بلکه بواسطه تقلید از همدیگر اغلب سعی در همگون کردن و یکسان نمودن رفتارها دارند. این مسأله در جامعه شناسی عنوان "همریختی نهادی"^(۲) بخود می‌گیرد. بر این اساس منافع افراد و سازمانها بر حسب نقشهای اجتماعی که بازیگران بازی می‌کنند، شکل می‌گیرد، مطابق با عادات، آداب و آئین‌ها تعقیب می‌شوند و در یک محیط اجتماعی که رفتارها و ساختارهای معینی را مشروع و عقلایی می‌داند، به اجرا درمی‌آید. در چشم‌انداز جامعه‌شناختی، سازمانهای نظامی و تسلیحات آنها می‌تواند بعنوان نمادهای چون پرچم، خطوط هوایی و تیم المپیک تلقی شوند. آنها ابزارهای دولت مدرن هستند و نماد هویت ملی، مدرن بودن، پرستیژ و استقلال عمل در سیاست خارجی می‌باشند.^(۳)

برنامه ساخت سلاح‌های هسته‌ای از این دیدگاه بصورت نمادین، بازتاب ادراکات رهبران از رفتار شایسته و مدرن است. بدیهی است که هدف نهایی از دستیابی به سلاح

1 - Scott D.Sagan, "Why Do States Build Nuclear Weapons?" *International security* , Vol.21, No.3, (Winter1996-97) , pp.57-59.

2 - Institutional Isomorphism

3 - Scott. *Ibid*.pp.73-75.

هسته‌ای در این چشم‌انداز بالابردن جایگاه و موقعیت خود در سلسله مراتب قدرت جهانی است. از یک دیدگاه برنامه توسعه سلاح‌های هسته‌ای فرانسه با نماد "عظمت فرانسه" درهم آمیخته است. (۱)

از چشم‌انداز تئوریهای توسعه و نوسازی سیاسی دولت‌های سنتی قابلیت منطبق شدن با نمادهای منتج از تحولات تکنولوژیکی و فرایند وابستگی متقابل را ندارند. از طرفی دیگر کشورهایی که فرایند حصول به مدرنیزاسیون را طی کرده‌اند، نمادهای مدرن را در حوزه‌های دیگر از جمله اقتصاد و فرهنگ دنبال می‌کنند و این تنها کشورهای در حال گذراند که با توسل به نمادها یا صورت‌هایی از مدرنیسم همانند تکنولوژیهای نوین، سازمان و تشکیلات قدرتمند و منظم و .. بنا دارند که دیدگاه‌ها را در داخل و خارج نسبت به خود عوض نمایند. بر همین اساس تلاش برای دستیابی به سلاح‌های مدرن از جمله سلاح‌های هسته‌ای نماد و تجلی رفتار کشورهای در حال گذار است که موقعیت سنتی خود را رها کرده ولی به شاخصه‌های همه جانبه مدرنیسم دست پیدا نکرده‌اند. (۲)

بر حسب مدل هنجارها، در هر عصری یکسری از نمادها و باورها در نظام بین‌الملل رایج است، که با عنایت به آنها نمادهای ملی سعی می‌کنند رفتار خود را تنظیم نمایند. بر این اساس در نظام بین‌الملل پرستیژ، هویت، مدرنیسم و استقلال عمل بعنوان یک سری نمادهای رایج تلقی می‌شوند که می‌توانند رفتار نهادهای ملی به یکسان تحت تأثیر قرار دهد. بدیهی است که چنانچه یک نهاد ملی از طریق سلاح هسته‌ای بتواند به چنین احساسی از نمادهای فوق (پرستیژ، هویت، مدرنیسم و استقلال) دست یابد، نهادهای دیگر در سایر کشورها به تقلید از آن نهاد ملی مبادرت به توسعه و ساخت سلاح‌های هسته‌ای می‌نمایند.

مدل سیاست‌های بوروکراتیک و تمایل به ساخت سلاح‌های هسته‌ای: گراهام الیسون
در بررسی سیاست‌های بوروکراتیک بر آنست که "آنچه مهره‌های شطرنج را [در عرصه تصمیم‌گیری] به حرکت در می‌آورد به تنهایی و به سادگی پشتیبانی از یک عمل یا امور عادی

1 - *Ibid*, p.76.

2 - Barry M. Blechman & Cathleen Fisher, "Phase out the Bomb", *Foreign Policy*, No.97 (Winter 1994-95), pp.80-94.

اداری سازمانهای فعال نیست، بلکه قدرت مهارت استدلال کنندگان موافق یا مخالف عملی است که مورد بحث قرار گرفته است.^(۱) در مدل سیاست‌های بوروکراتیک، تصمیم نتیجه قدرت و مهارت بازیگران حاضر در عرصه سیاست داخلی است. بنابراین عنصر عمده فرایند تصمیم‌گیری منافع بازیگران سیاست داخلی است که قدرت و مهارت آنها در توجیه منافع زمینه تأمین و انعکاس آن در تصمیم نهایی را فراهم می‌کند. اگر انجام آزمایش‌های هسته‌ای را بعنوان یک تصمیم مهم و اساسی تلقی کنیم که چنین نیز هست، میتوان سه گونه از بازیگران را در فرایند اتخاذ چنین تصمیمی شناسایی کرد: ۱- مؤسسات و آژانسهای دولتی مرتبط با فعالیتهای انرژی هسته‌ای که در برگیرنده مقامات و شخصیت‌های علمی و گرداندگان راکتورهای هسته‌ای غیرنظامی می‌باشد.

۲- واحدهایی عمده‌ای از سازمان‌های حرفه‌ای نظامی که اغلب در داخل نیروی هوایی و بخشهایی از نیروی دریایی یافت می‌شوند و ۳- سیاستمداران از دولت حاکم که از ناحیه احزاب یا رسانه‌های عمومی علاقمند به ساخت سلاح‌های هسته‌ای مورد حمایت قرار می‌گیرند. بدیهی است که چنانچه ائتلافی از این نیروها با داشتن قدرت و مهارت کافی در راستای کنترل فرایند تصمیم‌گیری شکل بگیرد، می‌توان انتظار داشت که برنامه تحقیقات هسته‌ای بیش از گذشته مورد توجه قرار گیرد.^(۲) در همین راستا باید اشاره کرد که بازیگران عرصه سیاست داخلی تحت هدایت یک طرح جامع استراتژیک بدون تناقض نیستند، بلکه هرکدام ممکن است دریافتهای کاملاً متعارضی از اهداف ملی، دیوانی و شخصی داشته باشند.^(۳)

ایده اولیه ابداع سلاح‌های هسته‌ای در داخل آزمایشگاهها شکل می‌گیرد. در آنجا دانشمندان بخاطر جاذبه‌های تکنولوژیک و دریافت پول و کسب پرستیژ مبادرت به انجام آزمایش می‌نمایند. از طرفی دیگر برحسب مدل سیاست‌های بوروکراتیک، بازیگران عرصه سیاست داخلی با ایجاد یک تصویر رعب‌آور از تهدیدات خارجی، تحریک و تشویق

۱- گراهام تی. آلیسون. شیوه‌های تصمیم‌گیری در سیاست خارجی، ترجمه منوچهر شجاعی (تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۴)، ص ۲۴۱.

2 - Scott. *Ibid*, pp.63-65.

۳- جیمز دوئرتی و رابر فالتزگراف، نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل، جلد دوم، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی (تهران: نشر قومس، ۱۳۷۲)، ص ۷۳۲.

مقامات سیاسی متمایل و علاقمند به سلاحهای هسته‌ای و فشار بر نمایندگان مجلس برای افزایش بودجه دفاعی، زمینه را برای ساخت و ساز سلاحهای هسته‌ای فراهم می‌کنند. در هر حال تحت این شرایط برنامه توسعه و تحقیقات هسته‌ای بعنوان مسیری برای اعلام موجودیت بازیگران سیاسی و توجیه حضور آنها در مباحث و مناظره‌های سیاسی داخلی، تلقی می‌شود. تهدیدات امنیتی در این چشم‌انداز روزنه‌هایی است که از طریق آنها منافع خاص بازیگران به پرواز درمی‌آید.

تبیین آزمایشهای هسته‌ای هندو پاکستان

چنانکه اشاره شد پدیده آزمایشهای هسته‌ای هندو پاکستان بایستی از چند جهت مورد توجه قرار گیرد. هر کدام از جهات مورد نظر، در واقع گویای یکی از مدل‌های مطرح شده در بحث پیش است. در این بحث ما بدنبال برقراری ارتباط بین مفاهیم یا مدل‌های سه‌گانه فوق با آزمایشهای هندو پاکستان هستیم. اعتقاد ما بر آن است که هر کدام از مدل‌های فوق بنحوی در تحریک دو کشور فوق به انجام آزمایشهای هسته‌ای مؤثر بوده، اما در هر یک از دو کشور هندو پاکستان ترتیب مدلها برحسب درجه اهمیت متفاوت است. بنابراین به ترتیب اهمیت، آزمایشهای هسته‌ای هند را می‌توان برحسب مدل‌های سیاست‌های بوروکراتیک، مدل ناهنجارها و مدل امنیتی و آزمایشهای هسته‌ای پاکستان را با عنایت به مدل امنیتی، مدل هنجارها و مدل سیاستهای بوروکراتیک تبیین نمود. در ادامه بحث به این موضوع می‌پردازیم.

آزمایشهای هسته‌ای هند: عده‌ای بر آنند تا نگرانیهای امنیتی هند از تهدیدات هسته‌ای چین را برحسب مدل امنیتی عامل اصلی آزمایشهای هسته‌ای هند در ۱۹۷۴ و ۱۹۹۸ قلمداد نمایند. اما ماضی پذیرش این نوع تهدید، معتقدیم که علت اصلی آزمایشهای هسته‌ای هند هم در ۱۹۷۴ و هم در ۱۹۹۸ منافع گروه‌های درگیر در فرایند سیاست‌گذاریها بویژه احزاب حاکم بوده است. بدیهی است که برحسب مدل امنیتی، هند بلافاصله بعد از انجام آزمایشهای هسته‌ای چین در ۱۹۶۲ یا بایستی زیر چتر اتمی یک قدرت بزرگ می‌رفت و ضمانت‌های هسته‌ای آن کشور را کسب می‌کرد و یا اینکه با قدرت و سرعت هرچه تمام در زمینه تحقیقات هسته‌ای سرمایه‌گذاری می‌کرد بنحویکه زودتر از ۱۹۷۴ به بازدارندگی هسته‌ای دست می‌یافت. اما شاهدیم که این کشور نه تنها مبادرت به چنین اقداماتی نکرد بلکه کسب

ضمانت هسته‌ای را به بهانه حضور در جنبش عدم تعهد به شدت رد می‌کرد.

در سال ۱۹۷۱ دانشمندان هسته‌ای هند در کمیسیون انرژی اتمی سعی در برانگیختن گاندی و توسعه پیوند خود با سایر دانشمندان شاغل در آزمایشگاه‌های هند نمودند. نهایتاً علیرغم مخالفت اولیه گاندی، وی در ۱۹۷۴ توصیه دانشمندان را مبنی بر آزمایش "صلح آمیز" هسته‌ای پذیرفت. شواهد بیانگر آنست که در این مقطع سیاست‌های داخلی بیشتر از سیاست بین‌الملل بر موافقت گاندی با انجام آزمایش هسته‌ای تأثیر گذاشت. این شواهد عبارتند از اینکه اولاً تصمیم به انجام آزمایش هسته‌ای توسط گروه کوچکی با شرکت گاندی، مشاورین شخصی وی و دانشمندان هسته‌ای اتخاذ شد و مقامات عالی‌رتبه در وزارتخانه‌های خارجه و دفاع در اتخاذ تصمیم‌نهایی حضور نداشتند. این مسأله نشان می‌دهد که امنیت و دغدغه امنیتی در درجه دوم اهمیت بوده است. ثانیاً هند در راستای ایجاد بازدارندگی هسته‌ای در مقابل چین فاقد یک برنامه منظم و دقیق برای توسعه و تداوم آزمایش‌های هسته‌ای بود. بدیهی است که اگر هدف از آزمایش هسته‌ای ۱۹۷۴ ایجاد بازدارندگی در مقابل چین بود، تنها یک آزمایش نمی‌توانست کفایت و اعتبار لازم را به قابلیت بازدارنده هند ببخشد. ثالثاً مهم است بدانیم که حمایت از حکومت گاندی در اواخر ۱۹۷۳ و اوایل ۱۹۷۴ بواسطه رکود داخلی جدی و طولانی مدت رشد آشوب و اعتراضات مردمی در مناطق مختلف و کاهش اعتبار حزب کنگره پایین آمده بود. از چشم‌انداز سیاست‌های بوروکراتیک تصمیم گاندی به انجام آزمایش هسته‌ای در ۱۹۷۴ واکنشی بود به مشکلات داخلی با هدف افزایش محبوبیت حزب کنگره و شخص نخست وزیر، بعد از انفجار هسته‌ای ۱۹۷۴ گزارش شد که ۹۱٪ از جمعیت باسواد هند خبر انفجار را دریافت کرده و ۹۰٪ از آنها اعلام کردند که "شخصاً نسبت به آزمایش هسته‌ای افتخار می‌کنند. براین اساس بعد از حادثه ۱۹۷۴ محبوبیت گاندی و حزب کنگره افزایش یافت و آنها توانستند اعتماد و احترام مردم را به سوی خود جلب کنند.^(۱) همزمان موقعیت و محبوبیت دانشمندان و مهندسین هسته‌ای هند در نزد نخبگان سیاسی و مردم شدیداً افزایش پیدا کرد.^(۲)

اعتقاد ما بر آنست که نقش سیاست‌های بوروکراتیک در انجام آزمایشات ماه مه ۱۹۹۸ نیز بیشتر از سایر عوامل بود. هند در مقطع فعلی در معرض هیچگونه تهدید جدی نسبت به ارزش‌های بنیادین خود نبوده و نیست. تهدیدات چین نسبت به هند بواسطه تحولات نظام

1 - Scott. *Ibid*, pp.65-69.

2 - Sen Gupta. *Ibid*, p.20.

بین‌الملل و مشکلات داخلی چین چندان جدی نیست. شاید ترس از انجام آزمایش زودرس توسط پاکستان بیش از نگرانی از تهدیدات امنیتی چین، بر آزمایش‌های هسته‌ای هند در ماه مه ۱۹۹۸ تأثیر گذاشته است. بهر حال چنین تصور می‌رود که هند برعکس سالهای اوایل دهه ۱۹۷۰ که دچار مشکلات اقتصادی بود، در سال ۱۹۹۸ و ۱۹۹۷ از لحاظ اقتصادی وضعیت نسبتاً مناسبی دارد. میزان تولید ناخالص داخلی این کشور از ۶/۳٪ در سال ۹۲-۱۹۹۱ به ۶/۶٪ در سال ۹۶-۱۹۹۵ افزایش یافته بود. تولیدات صنعتی در سال ۹۶-۱۹۹۵ به میزان ۱۱/۸٪ افزایش یافت و تورم تحت کنترل درآمده بود.^(۱) این وضعیت مناسب اقتصادی در سال ۱۹۹۷ و اوایل ۱۹۹۸ تداوم یافته است.

اما، در کنار وضعیت نسبتاً مطلوب اقتصادی، کشور هند در سال ۱۹۹۷ بویژه، دست خوش ناآرامیهای سیاسی بویژه در میان احزاب قدرتمند بود. متعاقب رسوایی مالی سال ۱۹۹۶ معروف به "رسوایی هاوولا"^(۲) که در آن سه وزیر کابینه ناراسیمهارائو متهم به فاسد در مسایل ارزی بودند، حزب افراطی بهاراتیا جاناتا [Bharatiya Janata] توانست اکثریت کرسیهای پارلمان را کسب کند، اما درست ۱۵ روز بعد از مراسم ادای سوگند توسط واچپایی رهبر BJP بعنوان نخست وزیر یعنی در ۳۱ ماه مه ۱۹۹۸، وی مجبور به استعفاء شد.^(۳) وی در سال ۱۹۹۷ توانست با ایجاد یک حکومت ائتلافی مجدداً قدرت را در دست بگیرد. عمده ویژگی حزب BJP گرایشات ناسیونالیستی است. برگرداندن موقعیت هند به قبل از ۱۹۴۷ و دستیابی به سلاحهای هسته‌ای از جمله شعارهای انتخاباتی حزب فوق بود که واچپایی درست بعد از اعلام انفجار هسته‌ای ماه مه ۱۹۹۸ مجدداً بر آن تأکید کرد.^(۴)

بهر حال موقعیت متزلزل حکومت ائتلافی واچپایی و نیز افول اقتدار و تسلط حزب کنگره موجب شکل‌گیری نوعی هرج و مرج در سطح سیستم سیاسی هند شده بود. بدیهی است در چنین وضعیت اقدام به انجام آزمایش‌های هسته‌ای می‌تواند در تخصیص ارزشها در درون

1 - Sumit Ganguly, "India in 1996, A Year of Upheaval", *Asian Survey*, Vol. XXXVII No.2, (Feb 1997), pp.126-127.

2 - *Ibid*, p.129.

3 - *Ibid*, p.129.

۴- "ارتقای رقابت تسلیحات در شبه قاره هند"، روزنامه جهان اسلام (۱۶/خرداد/۱۳۷۷)، ص ۸.

سیستم سیاسی تأثیر فوق‌العاده گذاشته و موقعیت حزب حاکم را برای مدتی در رأس قدرت مستحکم نماید. بر همین اساس است که سونیا گاندی رئیس حزب کنگره (حزب رقیب BJP) تصمیم و اچپای به انجام آزمایش هسته‌ای در ماه مه ۱۹۹۸ را "نمایش قدرت" در عرصه سیاست داخلی و خارجی نامید و آنرا محکوم کرد. وی گفت: "قدرت واقعی در خویشتنداری است نه در نمایش قدرت. دولت در کنار استفاده از علوم در حفظ امنیت، بایستی از آن در فقرزدایی و پایان دادن به عقب‌ماندگی اجتماعی و اقتصادی هند نیز استفاده کرد." (۱) گاندی از دولت خواست دلایل توجیهی آزمایشهای هسته‌ای را ارائه دهد. همزمان وی دولت و اچپایی را متهم کرد که از آزمایشهای هسته‌ای که یک مسأله ملی است بهره‌برداری سیاسی می‌کند. (۲) بنابراین می‌توان گفت که اصول و مبانی اعتقادی حزب ملی‌گرای BJP در کنار مشکلات سیاسی داخلی و تزلزل موقعیت حزب حاکم عامل اصلی آزمایشهای ماه مه ۱۹۹۸ بوده است. حزب بهاراتیا جاناتا به محض رسیدن به قدرت، در راستای عمل به شعارهای انتخاباتی خود اقدام به بالابردن بودجه دفاعی هند نمود (۳) و از همان زمان قابل پیش بینی بود که این کشور در دوره حکومت BJP برنامه توسعه و گسترش قابلیت‌های هسته‌ای را بیشتر از اسلاف خود دنبال خواهد کرد. بهر حال از نگاه ماعت اصلی آزمایشهای هسته‌ای در ۱۹۷۴ تثبیت موقعیت حزب کنگره و سرپوش گذاشتن بر مشکلات اقتصادی و در ۱۹۹۸ تثبیت موقعیت BJP، عمل به شعارهای انتخاباتی و فایز آمدن بر مشکلات سیاسی بود. در این میان نایبستی بعنوان عامل درجه دوم بعد سیاست‌های داخلی از نقش نمادها و هنجارها که بنوعی در آرمان و شعارهای BJP تجلی یافت غافل بود. از نگاه ما رهبران ملی‌گرای BJP متأثر از نمادهای چون هویت ملی، مدرن بودن، پرستیژ و استقلال عمل در سیاست خارجی دست به آزمایشهای ماه مه ۱۹۹۸ زد. هدف نهایی از این اقدام بالابردن جایگاه هند در سلسله مراتب قدرت جهانی بود. مقامات هندی در توجیه

۱- روزنامه همشهری، (۲/اردیبهشت/۱۳۷۷)، ص ۱۵.

۲- پیشین.

۳- بودجه دفاعی هند در زمان حکومت حزب کنگره ۲۷۸ میلیارد روپیه بود، که با به قدرت رسیدن BJP این رقم به ۳۵۶ میلیارد روپیه برای سال ۱۹۹۷ و ۴۱۲ میلیارد روپیه برای سال ۹۹-۱۹۹۸ رسید (رجوع شود به):

- The *Military Balance* 1997-98 (London : Oxford University press, 1997), p.147.

- روزنامه اطلاعات (۱۲/خرداد/۱۳۷۷) ص ۱۶.

آزمایشهای هسته‌ای علاوه بر تأمین امنیت به مسأله "نبرد علیه انحصارطلبی هسته‌ای و تئوری تقسیم کشورهای جهان به دو گروه ممالک دارنده قدرت هسته‌ای و کشورهای بدون سلاح هسته‌ای"^(۱) اشاره کرده‌اند. بنابراین می‌توان ادعا کرد که هند (بعنوان یک کشور در حال گذار که هنوز در مقام کشورهای توسعه نیافته قرار نگرفته است) در راستای تحول نگرش و افکار عمومی داخلی و خارجی نسبت به خود و تقویت موقعیت هند بویژه از جنبه روانی در اذهان جهانیان مبادرت به انجام آزمایشهای هسته‌ای نمود. نهادهای ملی هند به تقلید از نهادهای کشوری

سلی سیر

هسته‌ای بعنوان تجلی از آرمانها و خواسته‌های خود رویداد بزرگ ماه مه ۱۹۹۸ را تشویق نمودند. بهر حال باور ما بر آنست که علت اصلی آزمایش‌های هسته‌ای هند سیاست‌های و رویکردهای آنگاه تأثیر پذیرفتن از یک سری نمادها و در مرحله سوم نگرانی‌های امنیتی بود.

آزمایشهای هسته‌ای پاکستان: پاکستان درست دو هفته پس از آزمایشهای هسته‌ای هند در ۱۱ تا ۱۳ ماه مه ۱۹۹۸ یعنی در ۲۸ تا ۳۰ مه مبادرت به انجام هفت آزمایش هسته‌ای کرد. اعتقاد ما بر آنست که علت اصلی آزمایش‌های پاکستان تهدیدات امنیتی هند بویژه پس از آزمایشهای هسته‌ای هند در ماه مه ۱۹۹۸ بود. بعبارتی آزمایشهای اخیر هند و رجز خوانیهای متعاقب آن از طرف سیاستمداران و اعضاء حزب BJP موجب وارد آمدن فشار بی‌اندازه و بی‌سابقه‌وی بر پاکستان برای انجام آزمایشهای اواخر ماه مه گذشته شد. بازتاب برهم خوردن موازنه منطقه‌ای قدرت می‌توانست موجب عقب نشینی پاکستان از بسیاری از موضع‌گیریهای این کشور در خصوص مسایل منطقه‌ای از جمله کشمیر شود. آوانی وزیر کشور هند بعد از انجام آزمایشهای هسته‌ای اخیر به پاکستان هشدار داد که در مورد کشمیر و کمک به مسلمانان جدایی طلب پارا از گلیم خود درازتر نکند. وی اعلام کرد که "اسلام آباد باید تحولاتی را که در زمینه ژئواستراتژیک منطقه و عالم پدید آمده در نظر بگیرد و به سیاست ضد هندی خود خاتمه دهد. تصمیم دولت هند به ساخت سلاح‌های هسته‌ای مرحله تازه‌ای را در زمینه روابط هند و پاکستان پدید آورده است. هر چند اصل عدم پیشدستی را در این مورد [حمله به

پاکستان] در کشمیر محکم عمل کند." (۱)

هند دفاع از کشمیر را در واقع دفاع از وحدت هند، سکولاریسم هند، میراث باستانی هند و هویت جنوب آسیا می‌داند و این نحوه نگرش به دشواری می‌تواند متحول شود. (۲) نواز شریف بعد از انجام آزمایش‌های هسته‌ای پاکستان اعلام کرد که "پاکستان مجبور شده است به خاطر مسلح شدن هندوستان به سلاح‌های هسته‌ای از اختیارات و قابلیت‌های هسته‌ای خود استفاده کند. این کار باعث از بین بردن موانع هسته‌ای شده و بطور اساسی موازنه استراتژیک را در منطقه اصلاح کرد." (۳) چنانکه گفته شد و اچپایی نخست وزیر هند بلافاصله پس از انجام آزمایش‌های هسته‌ای اعلام داشت که هند می‌بایستی شرایط را به قبل از ۱۹۴۷ و تجزیه شبه قاره برگرداند. مطابق با مدل امنیتی واقع‌گرایان پاکستان بعد از آزمایش‌های هسته‌ای هند ابتداء در صدد برانگیختن جامعه بین‌المللی علیه هند و کسب ضمانت‌های هسته‌ای از آمریکا و چین بر آمد، اما همینکه در این زمینه با شکست مواجه شد با اتخاذ رفتار مبتنی بر خودپاری، در صحرای بلوچستان هفت آزمایش هسته‌ای را با موفقیت به انجام رساند. ایوب خان وزیر خارجه پاکستان بعد از آزمایش‌های هسته‌ای هند اعلام کرد که "برای اینکه اسلام‌آباد آزمایش‌های هسته‌ای انجام ندهد باید اقدام عملی در زمینه تأمین امنیت پاکستان و جلوگیری از آزمایش‌های هسته‌ای هند صورت پذیرد. واکنش پاکستان در برابر آزمایش‌های هسته‌ای هند به نوع رفتار جامعه جهانی بستگی دارد. اسلام‌آباد از واشنگتن که خواهان خویشتنداری در زمینه آزمایش‌های هسته‌ای است می‌خواهد تا سلاح لازم برای حفظ امنیت کشور را در اختیار پاکستان قرار دهد." (۴)

صحبت‌های ایوب خان بیانگر این مسأله است که عدم برقراری ضمانت هسته‌ای برای دفاع از پاکستان در مقابله هند، مقامات این کشور را وادار به پذیرش تقاضای عمومی برای انجام آزمایش‌های هسته‌ای کرد و این همان منوط نگرش واقع‌گرایی و مدل امنیتی است. گفتنی است قبل از انجام آزمایش‌های هسته‌ای، مقاماتی از دولت پاکستان به چین و ایالات متحد

۱- حسام‌الدین امامی "شبه قاره هند در بستر تازه جنگ سرد" روزنامه جامعه (۵/خرداد/۱۳۷۷)، ص ۶.

2 - Nasim Zehra, "Kashmir : The Indian Perspective" , *Strategic Perspective*, Vol.1 (Sum 1991), pp.32-40.

۳- "ارتقای رقابت‌های تسلیحاتی در شبه قاره هند"، روزنامه جهان اسلام (۱۶/خرداد/۱۳۷۷)، ص ۸.

۴- روزنامه سلام، (شنبه ۲/خرداد/۱۳۷۷) صفحه آخر.

رفته تا وضعیت امنیتی پاکستان را برای این دو قدرت هسته‌ای توضیح دهند. بر همین اساس بود که قائم مقام وزارت خارج پاکستان شمشاد احمدخان پس از سفر به چین اعلام کرد که "پاکستان و چین همکاری نزدیکی با یکدیگر دارند. در پکن با مقامات چینی در مورد تهدید علیه نظام منع گسترش سلاحهای هسته‌ای و امنیت ثبات جهانی و منطقه‌ای بدنبال آزمایش‌های هسته‌ای هند تبادل نظر شد. در مورد وخامت اوضاع ناشی از تهدیدات هند و اهداف سلطه طلبانه دهلی در جنوب آسیایین دو کشور کاملاً اتفاق نظر وجود دارد."^(۱) با اینحال احمدخان در سفر به چین نتوانست ضمانت‌های هسته‌ای چین را کسب کند و تنها موفق شد این ضمانت را از چینی‌ها بگیرد که در صورت انجام آزمایش هسته‌ای، چین پاکستان را تحریم نخواهد کرد.^(۲) سفیر پاکستان در تهران نیز بر این نکته تأکید داشت که اگر هند توسعه تسلیحات اتمی نمی‌داشت پاکستان هرگز به سلاح هسته‌ای روی نمی‌آورد.^(۳)

در مجموع بعد از آزمایش هسته‌ای هند در ۱۹۷۴ بسیاری از مقامات و شخصیت‌های سیاسی، نظامی و علمی پاکستان بر آن بودند که این کشور بایستی به دلایل زیر توانایی‌های هسته‌ای خود را توسعه دهد:

۱- هند همچنان به غنی ساختن اورانیوم، انبارکردن مواد لازم برای انفجارهای هسته‌ای و تقویت وسایل پرتاب اعم از موشک و هواپیما ادامه می‌دهد. ۲- آمریکا در قبال اسرائیل دست به اتخاذ سیاستهای یک بام و دو هوا زده است که روز به روز باعث جری تر شدن و تشدید فعالیتهای اتمی آن می‌شود. ۳- سلاح اتمی تنها راه حل ایجاد بازدارندگی در مقابل هند است. ۴- دستیابی به سلاح هسته‌ای هزینه‌های جنگ افزارهای غیرهسته‌ای را کاهش می‌دهد. ۵- پاکستان به لحاظ عدم بر خورداری از "عمق استراتژیک" به دنبال کاربرد نظریه "ضربت اول" خواهد بود.^(۴) سرانجام مجموعه این دغدغه‌های امنیتی با آزمایش‌های هسته‌ای هند صورت کاملاً جدی به خود گرفت و

۱- روزنامه سلام، (پنج شنبه ۳۱/اردیبهشت/۱۳۷۷) صفحه آخر.

۲- "نقش چین در آزمایش‌های اتمی پاکستان"، روزنامه جامعه، (۱۶/خرداد/۱۳۷۷) ص ۱۲.

۳- "رودررو با سفیر پاکستان"، روزنامه جامعه، (۱۸/خرداد/۱۳۷۷) ص ۶.

۴- علی بابائی. "شبه قاره هند در کابوس یک جنگ اتمی"، روزنامه جامعه (۳۱/خرداد/۱۳۷۷)، ص ۷.

هسته‌ای نماید.

البته در کنار دغدغه‌های امنیتی براحتی می‌توانیم بگویم که تلاش پاکستان برای دستیابی به قابلیت‌های هسته‌ای همانند هند به یک درجه متأثر از مدل هنجارها بوده‌است. به طریقی می‌توان گفت که استقلال عمل و قدرت پاکستان با برنامه تحقیقات هسته‌ای گره خورده است. زمانی ذوالفقار علی بوتو اعلام کرده بود که "اگر لازم باشد علف می‌خوریم، برگ درخت می‌خوریم، گرسنگی می‌کشیم اما بمب اتم خودمان را می‌سازیم."^(۱) پاکستان بعنوان یک کشور در حال توسعه برای تقویت هویت خود در منطقه جنوب آسیا و در راستای بالابردن جایگاه خود در سلسله مراتب قدرت جهانی مبادرت به طراحی و توسعه قابلیت‌های هسته‌ای نموده است.^(۲)

بدیهی است که تازمانیکه استقلال و هویت ملی در کنار شاخصه‌های مدرنیسم تعیین کننده جایگاه کشورها در نظام بین‌الملل است، می‌توان انتظار داشت که کشورهای در حال توسعه با توسل به تکنولوژیهای مدرن سعی در تقویت و تحکیم موقعیت خود در نظام بین‌الملل خواهند داشت. عبارتی چنانچه یک کشور احساس کند در حال از دست دادن یا تزلزل در هویت ملی و استقلال خود است، ممکن است در راستای جلوگیری از چنین اتفاقی دست به هر اقدام ممکن از جمله ساخت سلاح هسته‌ای بزند. بر همین اساس است که نواز شریف نخست وزیر پاکستان در سخنرانی خود بعد از انجام موفقیت‌آمیز آزمایشهای هسته‌ای اواخر ماه مه گذشته اعلام داشت: "بر اثر فشار داخلی به منظور تقویت غرور ملی و تحکیم امنیت پاکستان، فرمان آزمایشهای هسته‌ای را صادر کرده است."^(۳) این کشور غرور ملی خود را در نتیجه آزمایشهای هسته‌ای هند و تهدیدات این کشور متزلزل می‌دید و بنابراین در راستای احیاء غرور ملی و دور نماندن از فرایند مدرنیزاسیون بویژه در زمینه تکنولوژیهای هسته‌ای نسبت به رقیب سنتی خود یعنی هند مبادرت به انجام آزمایش هسته‌ای کرد. بدیهی است که غرور ملی و استقلال پاکستان تابعی از دغدغه‌های امنیتی ناشی از تهدیدات هند بود. بعلاوه وجوع اجماع و اتفاق نظر کامل در میان مردم، نخبگان و

۱- روزنامه جامعه (۱۰/خرداد/۱۳۷۷)، ص ۳.

۲- ابو محمد عسکر خانی، "آزمایشهای هسته‌ای هند و پاکستان" سخنرانی ارائه شده در مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی (مورخ ۱۹/۳/۱۳۷۷).

۳- "نظام نوین هسته‌ای"، روزنامه کیهان (۱۹/خرداد/۱۳۷۷)، ص ۱۲.

دانشمندان، احزاب و مقامات سیاسی پاکستان هم متأثر از نگرانیهای امنیتی بود. این اتفاق نظر درست بعد از آزمایشهای هسته‌ای هند حاصل شد. بعد از آزمایشهای هسته‌ای هند بی نظیر بوتو رهبر حزب مردم و جناح قدرتمند مخالف دولت در مجلس ملی خواستار انجام آزمایش هسته‌ای از سوی دولت نواز شریف شد. این حزب هماهنگ با دیگر احزاب مخالف، دولت نواز شریف را که خود نیز متمایل به انجام آزمایش هسته‌ای بود، تحت فشار قرار داد.^(۱)

از بعد دیگر شاهدیم که در سالهای اخیر وضعیت اقتصادی و سیاسی پاکستان چندان مطلوب نبوده است. پرونده‌سازی سیاسی، فساد مالی رهبران، مداخله جدی نظامیان در قدرت سیاسی، رواج ترور و آدم ربایی، قومیت و قبیله‌گرایی، اغتشاشات شهری و قریب به ۵۰ میلیارد دلار بدهی در مقابل تنها ۲ میلیارد دلار ذخیره ارزی و ... از جمله ویژگیهای پایدار پاکستان در طی سالهای گذشته بوده است.^(۲) با اینحال براحتی نمی‌توان گفت که دولت نواز شریف با اقدام به انجام آزمایشهای هسته‌ای سعی در کنترل بحران داخلی و تثبیت موقعیت حزب خود داشته است، چراکه پاکستان در گذشته دستخوش بحرانهای جدی تری نسبت به موقعیت فعلی بوده ولی هیچگاه رهبرانی این کشور تمایل به آزمایش هسته‌ای برای کنترل بحرانهای داخلی پیدا نکردند و این تنها تهدیدات مستقیم هند بود که رهبران این کشور را وادار به چنین اقدامی کرد. با اینحال می‌توان پذیرفت نتیجه انجام آزمایش هسته‌ای توسط دولت نواز شریف می‌تواند موجب تقویت و استحکام حکومت وی و جلب اعتماد و احترام در میان مردم و نخبگان گردد. نهایتاً آنکه ائتلاف و توافق میان نظامیان (بخش قدرتمند عرصه سیاست داخلی پاکستان) سیاسیون و دانشمندان هسته‌ای برای انجام آزمایشهای اواخر ماه مه گذشته کاملاً متأثر از تهدیدات هند نسبت به ارزشهای بنیادین پاکستان بود.

آزمایشهای هسته‌ای هند و پاکستان: ثبات یا بی ثباتی

بررسی تأثیرات منطقه‌ای و جهانی آزمایشهای اخیر هند و پاکستان در کوتاه مدت و دراز

۱- روزنامه سلام (شنبه ۲/خرداد/۱۳۷۷)، صفحه آخر.

۲- فرزانه روستایی. "خطای استراتژیک دهلی نو و اسلام‌آباد"، روزنامه جامعه (۱۰/خرداد/۱۳۷۷)، ص ۳.

مدت مستلزم پاسخ دادن به این سؤال است که آیا سلاح‌های هسته‌ای ماهیتاً عامل ثبات هستند یا زمینه‌ساز بی‌ثباتی؟ در این بحث بناداریم به یک تجزیه و تحلیل دقیق در این زمینه پردازیم، لیکن می‌دانیم که دیدگاه محققین نسبت به مسأله فوق متفاوت است. والتس [Waltz] و سیگن [Segen] در پاسخ به این سؤال دیدگاه‌های متفاوتی ارائه داده‌اند، در حالیکه سیگن سلاح‌های هسته‌ای را عامل بی‌ثباتی می‌داند، والتس بر نقش سلاح‌های هسته‌ای در ایجاد صلح و ثبات تأکید می‌نماید.^(۱)

در ادامه بحث ما به منطق بازدارندگی هسته‌ای اشاره می‌کنیم. براین اساس می‌توان پذیرفت که اگر تهدید نسبت به ارزش‌های طرف مقابل به اندازه کافی جدی باشد، کنار گذاشتن تجاوز نظامی امری محتمل است. از طرفی دیگر سلاح‌های هسته‌ای به اندازه کافی برای تهدید ارزش‌های طرف مقابل جدی هستند، بنابراین می‌توان گفت که چون سلاح‌های هسته‌ای تهدید جدی برای ارزش‌های بنیادین طرف مقابل محسوب می‌شوند، صرف‌نظر کردن از تجاوز نظامی امری محتمل است.^(۲) بسیاری از محققین عدم رویارویی مستقیم دوا بر قدرت در طی جنگ سرد را برحسب همین منطق مورد بررسی قرار داده‌اند. مبنای منطق بازدارندگی "قابلیت پاسخگویی با ضربه دوم" است. بعبارتی اگر یک کشور احساس کند که با زدن اولین ضربه باید منتظر ضربه دوم از ناحیه قدرت رقیب باشد، عقل متعارف و منطق حکم می‌کند که زدن ضربه اول متغی گردد.^(۳) هالتی در تحلیل خود از بازدارندگی هسته‌ای بر آنست که "بازدارندگی، که از طریق آن تصمیم‌گیرندگان یک دولت با تهدید دشمنان بالقوه به تلافی، در صدد جلوگیری از برخی اعمال آنها برمی‌آیند، می‌تواند یکی از ابزارهای تلاش دولت برای نفوذ گذاری بر دیگران تلقی گردد."^(۴) بعبارتی می‌توان گفت که قابلیت بازدارنده سلاح‌های هسته‌ای زمینه را برای نوعی تعامل یا تأثیرگذاری و تأثیرپذیری فراهم می‌کند که نهایتاً این فرایند می‌تواند عامل نزدیکی قدرتهای هسته‌ای رقیب

۱- سیدحسین سیف زاده، نظریه‌های مختلف در روابط بین‌الملل، (تهران: سفیر ۱۳۶۸)، صص ۱۱۵-۱۱۱.

۲- سیدحسین سیف زاده، نظریه‌های مختلف در روابط بین‌الملل، (تهران: سفیر ۱۳۶۸)، صص ۱۱۵-۱۱۱.

3- Paul (Buteux "The Theory and Practice of Deterrence" in, David Haglund(ed) *WorldPolitics*(Toronto : HBJ, 1990) , pp.85-100.

۴- کی.جی.هالت، مبانی تحلیل سیاست بین‌الملل، ترجمه بهارم مستقیمی و مسعود طارم سدی (تهران: دفتر

مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۳)، ص ۴۸۱.

و در نتیجه ایجاد ثبات باشد.

اساساً چنانچه دوطرف رقیب دریابند بکارگیری سلاحهای هسته‌ای می‌تواند هزینه‌ها را اعم از انسانی و مادی بالا می‌برد و در مقابل دریافتی‌ها کاهش می‌یابد منطقاً استفاده از سلاح فوق‌متنفری می‌گردد. بر همین اساس است که خردگرایی مبنای نظریه بازدارندگی را تشکیل می‌دهند.^(۱) در کنار این نوع نگرش به قابلیت بازدارنده سلاح‌های هسته‌ای، می‌توان استدلال کرد که ماهیت سلاحهای فوق‌خطر ساز بوده و بطور بالقوه بویژه در درازمدت زمینه ساز بی‌ثباتی، در سیستم بین‌الملل می‌گردد. بر همین اساس است که ما معتقدیم آزمایشهای هسته‌ای هند و پاکستان هر چند هنوز در قالب سلاح هسته‌ای نمود عینی پیدا نکرده‌است، با اینحال می‌تواند موجب ایجاد ثبات بین دو کشور فوق‌بویژه در کوتاه مدت گردد، اما همزمان رقابت هسته‌ای را در سطح نظام بین‌الملل تشدید کرده و در دراز مدت موجب برهم خوردن صلح و ثبات جهانی گردد. ما این بحث را در دو قسمت دنبال می‌کنیم.

آزمایشهای هسته‌ای هند و پاکستان: ثبات منطقه‌ای در کوتاه‌مدت

تاقبل از آزمایش‌های هسته‌ای در ماه مه ۱۹۹۸، شاهد سه جنگ عمده بین هند و پاکستان در ۱۹۴۸، ۱۹۶۵، ۱۹۷۱ و نیز درگیریهای پراکنده مرزی بین دو کشور فوق‌بوده‌ایم. شاید منطق این درگیریها آن بوده است که هر دو کشور هند و پاکستان آنها را "درگیریهای محدود و با خسارت اندک" تلقی می‌کرده‌اند. عبارتی تاپیش از آزمایشهای هسته‌ای اخیر ۷ مقامات هند و پاکستان می‌دانستند که فرایند درگیری بکارگیری سلاح‌های کشتار جمعی متصاعد نخواهد شد و بنابراین میزان تهدید بواسطه ابزارهای بکار گرفته شده چندان جدی نبوده و هدفهای مورد تهدید هم چندان حیاتی نبودند. شاید از این منظر بهتر بتوان پایداری منازعه بین هند و پاکستان را درک کرد.

عده‌ای معتقدند دست‌یابی هند و پاکستان به سلاحهای هسته‌ای نمی‌تواند ثبات استراتژیک را در منطقه فراهم کند.^(۲) اما باور ما آنست که آزمایشهای اخیر در کوتاه مدت

۱- سیدحسین سیف زاده، نظریه پردازی در روابط بین‌الملل، (تهران: سمت، ۱۳۷۶)، ص ۱۷۸-۱۷۷.

2 - Neil Joeck, "Maintaining Nuclear Stability in South Asia", in, *Adelphi Papers* 312 (Oxford :

موجب ثبات در منطقه خواهد شد. مبنای استدلال ما منطق بازدارندگی است. از نگاهی احتمال تشدید جنگ تا سطح جنگ هسته‌ای، خود متضمن تهدیدی تلویحی است که می‌تواند در پاره‌ای از مناطق، عامل بازدارنده نیرومندی در مقابل تهاجمات غیرهسته‌ای به شمار آید.^(۱) عبارتی وجود تعادل هسته‌ای موجب مصونیت از حمله غیرهسته‌ای می‌شود و در نهایت می‌تواند زمینه را برای توافق و مصالحه در زمینه‌های مورد اختلاف فراهم کند. بدیهی است مبنای چنین نگرش "عقلانیت" است. عبارتی عقل حکم می‌کند که بین دو بازیگر که هرکدام قابلیت تهدید جدی ارزشهای بنیادین دیگری را دارند، نوعی فرایند "اعتمادسازی"^(۲) شکل بگیرد تا آن دو بازیگر از فشار و اضطراب ناشی از انهدام متقابل رهایی پیدا کنند. بر همین اساس اعتقاد ما بر آنست که دو کشور هند و پاکستان در یک فرایند کوتاه‌مدت خواهند توانست اختلافات خود را حل کرده و بدینوسیله صلح و ثبات منطقه‌ای حداقل برای یک دوره کوتاه‌مدت ایجاد گردد. کوتاه‌مدت بودن چنین ثباتی متأثر از نقشی است که گسترش سلاحهای هسته‌ای در نظام بین‌الملل در درازمدت بازی می‌کنند. این مسأله چنانکه بحث خواهد شد موجب بی‌ثباتی در سیستم بین‌الملل می‌شود و بی‌ثباتی در سطح کلان، بی‌ثباتی منطقه‌ای را در پی خواهد داشت.

از نشانه‌های امیدوارکننده تحقق صلح و ثبات در منطقه آمادگی هر دو کشور هند و پاکستان برای توقف آزمایشهای هسته‌ای، موافقت با میانجیگری و مداخله نهادهای بین‌المللی از جمله دبیرکل برای حل مسایل مورد اختلاف و نیز ملاقات نخست وزیران هند و پاکستان در نشست آینده سران کشورهای عضو "سارک" در کلمبو (سریلانکا) است.^(۳) نخست وزیر پاکستان بعد از اعلام آزمایشهای هسته‌ای این کشور دو پیشنهاد مشخص ارائه داد: ۱- ثبات در منطقه جنوب آسیا با عنایت به این مسأله که اکنون دیگر هر دو کشور هند و پاکستان دارای قابلیت‌های نظامی هسته‌ای هستند. ۲- حل و فصل تمامی اختلافات از طریق مذاکره.^(۴) در همین راستا شاهدیم که نخست وزیر هند در واکنش به اقدام پاکستان در انجام آزمایش

لایحه محفص‌زای قرواپ به مادا

University press, 1997), p.75.

۱- دوئرتی و فالتزگراف، پیشین، ص ۶۰۳.

2 - Confidence-Building

۳- کیهان (۱۹/خرداد/۱۳۷۷) صفحه آخر. ۴- جامعه (۱۸/خرداد/۱۳۷۷) ص ۶.

هسته‌ای اعلام کرد که "دهلی نو قصد ندارد آزمایش اتمی بیشتری انجام دهد و همچنان به اعلام یک جانبه پایان آزمایش‌های هسته‌ای پایبند است. از نگاه ما جنگ ابزاری برای حل اختلافات نیست."^(۱) بهر حال از نگاه ما فرایند اعتماد سازی در روابط هندو پاکستان برای حل و فصل اختلافات در منطقه از جمله کشمیر آغاز شده است. نگرش ما به آینده ثبات در منطقه (صرفنظر از نقش نظام بین‌الملل در درازمدت) نگرشی خوش‌بینانه و مثبت است.

آزمایش‌های هسته‌ای هندو پاکستان: بی‌ثباتی جهانی در درازمدت

اگر از منظر مدل امنیتی و دیدگاه واقع‌گرایان به مسأله آزمایش‌های هسته‌ای اخیر هندو پاکستان و بازتاب‌های آن نگاه کنیم، خواهیم دید که متأثر از این قضیه جهان در درازمدت دچار بی‌ثباتی خواهد شد. اساساً گفته می‌شود که مسائل و موضوعات امنیتی را بایستی در سطح نظام بین‌الملل مورد بررسی قرار داد. می‌دانیم که عمده کارکرد دولتهای ملی تأمین امنیت است. نوواقع‌گرایان معتقدند که امنیت در نظام بین‌الملل در یک بستر آنارکیک دنبال می‌شود. چنانکه در بخش دوم گفته شد. سیاستها در نظام بین‌الملل بر حسب قاعده خودیاری به اجرا در می‌آیند. اما روشن است که دفاع از خود یا عبارتی تأمین امنیت خود، بدون عنایت به دیگران و امنیت آنها غیرممکن است، همین مسأله نوواقع‌گرایان را به مسأله سودنسی در مقابل سود مطلق می‌کشاند، اینجاست که یک رابطه قوی بین آنارکی، امنیت و سود نسبی برقرار می‌گردد. عبارتی در یک نظام آنارکیک، سود نسبی نه در تهاجم علیه دیگران، بلکه در تمجید امکانات و قابلیت‌های دفاع از خود است. هر چند دولتها همیشه در حال جنگیدن علیه هم نیستند، اما آنارکی حکم می‌کند که کشورها همواره نگران سلطه و حتی تصرف از ناحیه رقیب باشند. عبارتی در وضعیت آنارکیک که نظام بین‌الملل فاقد یک مرجع مرکزی فائقه برای توزیع و تخصیص ارزشها می‌باشد، خردمندی است که دولتها از نیات دوستان و دشمنان ارزیابی دقیق و منطقی داشته باشند. دوست امروز می‌تواند دشمن فردا باشد.^(۲)

۱- جامعه (۱/خرداد/۱۳۷۷) ص ۳.

2 - Randall Schweller, "Neorealism'Status-Quo Bais : What Security Dilemmam", *Security Studies*, Vol.5, No.3 (Spring 1996), p.101.

اگر نگرش فوق را بپذیریم خواهیم دید که تمایل سایر کشورهای منطقه به سمت ساخت سلاحهای هسته‌ای متأثر از آزمایشهای هسته‌ای اخیر هند و پاکستان، یک تمایل طبیعی خواهد بود. هیچ تضمینی نیست که آفریقای جنوبی، اوکراین و سایر کشورهای حوزه شوروی سابق، لیبی، عراق، ترکیه و مخصوصاً اسرائیل در آینده مبادرت به انجام آزمایش و ساخت سلاحهای هسته‌ای نمایند. این تمایل بواسطه عدم برخورد جدی جامعه جهانی بویژه قدرتهای بزرگ با آزمایشهای هسته‌ای هند، پاکستان و اسرائیل می‌تواند تشدید شود. بدیهی است که چنین تمایلی به دو دلیل می‌تواند امنیت نظام بین‌الملل را در درازمدت با خطر مواجه سازد: ۱- عدم آشنایی کشورهای تازه هسته‌ای شده یا در حال هسته‌ای شدن با قواعد بازی و شیوه‌های نگهداری و استفاده از این قابلیت؛ ۲- انتقال بخش عظیمی از بودجه رفاهی - عمرانی کشورهای به بخش دفاعی - نظامی که بازتاب آن در درازمدت به تأخیر افتادن توسعه همه جانبه و پایدار است. عدم توسعه امروزه یکی از علل اساسی منازعات منطقه‌ای است. بعلاوه امروزه مفهوم امنیت ابعاد پیچیده‌ای بخود گرفته است. برای امنیت دوبعد اساسی قائلند. بعد "سخت‌افزاری"^(۱) که شامل متغیرهای فیزیکی همچون توانایی نظامی و اقتصادی، الگوهای اتحاد، ساختار قوای نظامی و... است و بعد "نرم‌افزاری"^(۲) که دربرگیرنده ویژگیهای چون مشروعیت سیاسی رژیمهای حاکم و اقدامات آنها، یکپارچگی داخلی، رشد و توسعه سیاسی و ظرفیت و توانایی سیستم در برخورد با بحرانهای جهانی، منطقه‌ای و داخلی است.^(۳)

بهرحال از نگاه ما آزمایشهای هسته‌ای هند و پاکستان علاوه بر تهدید امنیتی مستقیم برای نظام بین‌الملل (متأثر از خطرات ناشی از گسترش سلاحهای هسته‌ای) می‌تواند سرمایه‌گذاری در توسعه انسانی را کاهش داده و امنیت ملی را از بعد نرم‌افزاری با تهدید مواجه سازد. این مسأله موجب شکل‌گیری منازعات داخلی و بین‌المللی، پایداری منازعات و در نهایت بی‌ثباتی جهانی بویژه در درازمدت شود. در هر حال مانسبت به پیامدهای درازمدت آزمایشهای هسته‌ای هند و پاکستان بر ای‌ثبات جهانی بدبین و نگران هستیم.

1 - Hardware

2 - Software

3 - Edward Azar & Chung-In Moon.(eds). *National Security in Third World* (England : Edward Elgar,1988), pp.77-78.

نتیجه‌گیری

با عنایت به مباحث پیش می‌توان نتیجه گرفت که اولاً انجام آزمایشهای هسته‌ای در هند چه در ۱۹۷۴ و چه در ۱۹۹۸ متأثر از سیاستهای داخلی و ائتلاف میان گروههای نظامیان، دانشمندان و رهبران حاکم بوده و برحسب مدل سیاستهای بوروکراتیک قابل بررسی است، درحالیکه آزمایشهای هسته‌ای پاکستان در ۱۹۹۸ کاملاً تحت تأثیر ملاحظات امنیتی و تهدید نسبت به ارزشهای بنیادین این کشور از طرف رقیب دیرینه او یعنی هند بوده و تنها با بهره‌گیری از دیدگاه واقع‌گرایان و مدل امنیتی می‌توان به تبیین آن پرداخت. ثانیاً دو کشور فوق به یک اندازه از نمادهایی در مدل هنجارها به آن اشاره داشتیم تأثیر پذیرفته‌اند. عبارتی نقش نمادها از جمله هویت، مدرن بودن، استقلال عمل و پرستیژ در تحریک مقامات هندو پاکستان به انجام آزمایشهای هسته‌ای یکسان بوده است. این نمادها در هند برحسب سیاستهای بوروکراتیک تعریف می‌شود. ولی در پاکستان متأثر از ملاحظات امنیتی می‌باشند. ثالثاً از نگاه ما نتیجه آزمایشهای هسته‌ای هندو پاکستان برای منطقه بویژه روابط هندو پاکستان در کوتاه مدت مثبت خواهد بود و می‌تواند زمینه‌ساز ثبات منطقه‌ای گردد. اما در مقابل این آزمایشها می‌تواند بواسطه خطرات ناشی از گسترش سلاحهای هسته‌ای امنیت نظام بین‌الملل را در درازمدت برهم بزند. در هر حال ما نسبت به بازتابهای کوتاه مدت آزمایشهای فوق برای منطقه خوش‌بین و نسبت به تأثیرات درازمدت آن برای نظامی بین‌الملل بدبین هستیم.